

МІНІСТЕРСТВО ОСВІТИ І НАУКИ УКРАЇНИ
МИКОЛАЇВСЬКИЙ НАЦІОНАЛЬНИЙ УНІВЕРСИТЕТ
імені В. О. СУХОМЛИНСЬКОГО

*До 100-річчя Миколаївського національного
університету імені В. О. Сухомлинського*

НАУКОВИЙ ВІСНИК МИКОЛАЇВСЬКОГО ДЕРЖАВНОГО УНІВЕРСИТЕТУ ІМЕНІ В. О. СУХОМЛИНСЬКОГО

Том 2

**СЕРІЯ
«ПСИХОЛОГІЧНІ НАУКИ»**

*За редакцією
академіка С. Д. Максименка, Н. О. Євдокимової*

Випуск 10(91)

**СЕРІЯ «ПСИХОЛОГІЧНІ НАУКИ»
започаткована у 2009 р.**

Миколаїв
МНУ імені В. О. Сухомлинського
2013

НАУЧНИЙ ВЕСТНИК НИКОЛАЄВСЬКОГО ГОСУДАРСТВЕННОГО
УНИВЕРСИТЕТА ІМЕНІ В. А. СУХОМЛИНСЬКОГО
SCIENTIFIC BULLETIN OF V. O. SUKHOMLYNSKY MYKOLAIV STATE UNIVERSITY
WISSENSCHAFTSBLATT DER W. O. SUCHOMLYNSKIJ
STAATSUNIVERSITÄT MYKOLAIV

Рекомендовано до друку рішенням Вченої ради
Миколаївського національного університету імені В. О. Сухомлинського
(протокол №8, від 26 березня 2013 року)

Рецензенти

- Панок В. Г.* – доктор психологічних наук, доцент, директор Центру практичної психології та соціальної роботи
Ткач Т. В. – доктор психологічних наук, доцент, завідувач кафедри практичної психології Дніпропетровського університету економіки і права імені Альфреда Нобеля

Редакційна колегія наукового вісника Миколаївського
державного університету імені В. О. Сухомлинського:

- Будак В. Д.* – доктор технічних наук, професор, член-кореспондент АПН України
(голова редакційної колегії);
Наконечний І. В. – доктор біологічних наук, професор (заступник голови редакційної колегії);
Майстренко М. І. – доктор філологічних наук, професор;
Муленко І. О. – доктор фізико-математичних наук, професор;
Поздєєв В. О. – доктор фізико-математичних наук, професор;
Пехота О. М. – доктор педагогічних наук, професор;
Рожков І. М. – доктор біологічних наук, професор;
Ситченко А. Л. – доктор педагогічних наук, професор;
Стариков І. М. – доктор педагогічних наук, професор;
Шитюк М. М. – доктор історичних наук, професор;
Олексюк О. Є. – кандидат педагогічних наук, доцент (відповідальний секретар).

Редакційна колегія серії «Психологічні науки»

- Болтівець С. І.* – доктор психол. наук, професор (головний редактор);
Євдокимова Н. О. – кандидат психол. наук, доцент (заст. головного редактора);
Говорун Т. В. – доктор психол. наук, професор;
Іванцова Н. Б. – доктор психол. наук, доцент;
Клименко В. В. – доктор психол. наук, професор;
Корольчук М. С. – доктор психол. наук, професор;
Томчук М. І. – доктор психол. наук, професор;
Семиченко В. А. – доктор психол. наук, професор;
Швалб Ю. М. – доктор психол. наук, професор;
Євдокимова Т. О. – кандидат психол. наук;
Партенадзе О. В. – (відповідальний секретар).

Н 34 Науковий вісник Миколаївського державного університету імені В. О. Сухомлинського : збірник наукових праць / за ред. С. Д. Максименка, Н. О. Євдокимової. — Т. 2. — Вип. 10(91). — Миколаїв : МНУ імені В. О. Сухомлинського, 2013. — 368 с. — (Серія «Психологічні науки»).

ISSN 2078-2128

У збірці висвітлюються актуальні проблеми психологічної науки. Опубліковані матеріали можуть бути корисними для науковців, практичних психологів, викладачів та студентів вищих навчальних закладів.

В сборнике освещаются актуальные проблемы психологической науки. Опубликованные материалы могут быть полезными для ученых, практических психологов, преподавателей и студентов высших учебных заведений.

The book highlights the urgent problem of psychological science. Published materials may be useful for researchers, practicing psychologists, teachers and students.

УДК 159.9:504(06)
ББК 94.3.88

З М І С Т

МАКСИМЕНКО С. Д. Теоретико-методологічні засади визначення предмету і методу сучасної генетичної психології 6	ГАЛЯН І. М. Соціокультурні виміри ціннісно-сміслових настанов особистості 79
АНГЕЛІНА Е. О. Етнічна толерантність старшокласників 16	ГРИНЦІВ Мар'яна Роль емоцій у розвитку здатності до саморегуляції 84
АНДРЕЄВА І. А. Стратегічне управління та особливості організаційної поведінки персоналу сучасних організацій 20	ГУПАЛОВСЬКА В. А., СТРИЛЕЦЬ Н. Психологічні особливості сексуальних установок молоді 89
АНДРЮШКОВА Н. П., ЯНОВСЬКИЙ М. І. Особливості ціннісних орієнтацій юнаків і дівчат із сімей з різним рівнем матеріального статку (рос.) 25	ДІДУХ М. Л. Методи та структура тренінгу етнічної індивідуальності 94
АФАНАСЬЄВА Т. О. Психологічні особливості криз професійного становлення психолога 29	ДОВГАНЬ Н. Ю., КОРОП М. Ю. Проблеми формування здорового способу життя та корекції психо-фізичної підготовленості у студентів вищих навчальних закладів 100
БАБАЯН Ю. О. Теоретичні аспекти проблеми рефлексивної компетентності особистості 33	ЄВДОКИМОВА Т. О. Формування у людини установки на власну активність та самопізнання як основа професійного самовизначення 103
БЛИНОВА О. Є. Роль соціальних стереотипів у регуляції поведінки особистості 37	ЗАДІРАНОВА Г. В. Дослідження уявлень майбутніх педагогів щодо своєї професійної діяльності 111
БОНДАР К. В. Теоретико-методологічні підходи до розгляду феномену тілесності 42	ЗАСТЕЛО А. О. Модель психологічного забезпечення екологічності освітньої взаємодії в умовах дистанційного навчання 116
БОРИСЮК А. С. До проблеми психічного та психологічного здоров'я молоді 46	ІВАНОВА І. Ф. Вплив рівня розвитку комунікативних здібностей на формування професійної спрямованості 121
БРОЦИЛО О. Ю. Теоретичний аналіз особливостей професійного становлення фахівця державної служби надзвичайних ситуацій 51	ІВАНЦОВА Н. Б. Дослідження взаємозв'язку успішності студентів і мотивів їх професійного вибору 126
ВАСИЛЬЄВА Г. В. Психологія гомосексуальної ідентичності 56	ІРХІН Ю. Б. Феноменологія соціально-психологічного іміджу міліції України 131
ВАСИЛЬЄВ Я. В., ШАЛИГІНА Г. О. Саморозвиток особистості та проблеми похилого віку 60	КАПЛУНОВА К. А. Усвідомлення дітьми старшого дошкільного віку досвіду взаємодії з оточенням 137
ВЕНГЕР Г. С. Теоретичні підходи до аналізу рольних відносин у сім'ї 64	КАРСКАНОВА С. В. Соціалізація гуманізму – запорука успішної професійної діяльності майбутнього вчителя 143
ВОВЧИК-БЛАКИТНА О. О. Спосіб життя сім'ї як детермінанта розвитку дитини 69	ЄВДОКИМОВА Н. О., КИРИЛЕНКО К. В. Адаптація дітей з мовними вадами до інтернатного закладу 146
ВОЛОШЕНКО Н. О. Методика діагностики особистісної готовності підлітків до безпечної поведінки 74	

КОВАЛЕВСЬКА А. О. Ефективність використання засобів образотворчої діяльності для психокорекції страхів молодших школярів 151	НАЗАР Ю. О. Теоретико-психологічний аналіз особливостей процесу досягнення успішності у професійній діяльності особистості 217
КОВАЛЬ І. А. Віддалені результати ефективності застосування медико-психолого-педагогічних прийомів при курації соматичних хворих з коморбідними межовими психічними розладами 156	НІКІТІНА О. П. Психологічні особливості простору значень грошей у свідомості іноземних студентів 222
КОЛТУНОВИЧ Т. А. Особливості взаємозв'язку суб'єктивного відчуття щастя та професійного вигорання у вихователів дитячих навчальних закладів 161	ОНУФРІЄВА Л. А. Дослідження психологічних детермінант розвитку професійної самосвідомості та особистісної зрілості майбутніх фахівців соціономічних професій 227
КОРОП М. Ю., ЧЕРЕПОВ О. В. Роль фізичного виховання у формуванні психологічної складової здорового способу життя студентської молоді 167	ОПАНАСЕНКО Л. А. Методологічні засади вивчення психологічної структури навчального цілепокладання 233
КУЗІКОВА С. Б. Феноменологія саморозвитку особистості: визначення поняття 171	ПАВЛОВА В. С. Перфекціонізм як психологічний феномен 242
КУЧМАНИЧ І. М., ОТРЕП'ЄВА Г. Р. Феномен заздрості як об'єкт психологічного аналізу 177	ПАРТЕНАДЗЕ О. В. Використання психотерапевтичних груп у діяльності психологічної служби вищого навчального закладу (рос.) 247
КУЧМАНИЧ І. М., СЕЛІВАНОВА С. В. Почуття ненависті як об'єкт психологічного аналізу 182	ПЕЧЕРСЬКА Г. О. Професійні ціннісні орієнтації вчителів 252
ЛИСКА С. І. Загальні компоненти диференціальної структури професійно компетентної особистості працівників податкової міліції 186	ПОМИТКІНА Л. В. Розвиток особистісної готовності студентів до прийняття стратегічного життєвого рішення з професійного самовизначення 258
ЛИТВІНЕНКО І. С. Роль волонтерства у професіоналізації особистості студентів-психологів в умовах ВНЗ 191	ПРОСАНДЄЄВА Л. Є. Структура та механізми розвитку самоцінності особистості у період дорослішання 263
ЛЮТА Л. П. Етапи інституціалізації спорту як суспільного явища 196	РУДОМІНО-ДУСЯТСЬКА О. В. Принцип детермінізму як методологічна основа розробки проблем екологічної психології 268
МЕДНІКОВА Г. І. Характеристика самоактуалізації студентів з різними варіантами структури ставлення до себе 200	САВЕНКОВА І. І. Хронопрогностичні показники прояву депресивних станів 272
МИХАЛЬСЬКА Ю. А. Психологічний захист у прояві комунікативних установок медичних сестер 206	СВІТИЧ С. А. Формування готовності педагогів до взаємодії з соматичноослабленими дітьми 277
МОЙСЕЄВА О. Є. Історико-психологічний аналіз феномену агресії 211	СИДОРКІНА М. Ю. Соціально-психологічна модель процесу політичної самоідентифікації молоді 283
	СКЛЯРЕНКО О. М. Проблема здатності до життєтворчості у сучасних психологічних дослідженнях 288

СМАЙЛОВА С. О. Особливості образу «я» жінок, що досягають різного рівня успішності у корекції надлишкової маси тіла засобом фізичного тренування 293	ЧУКАНОВ Є. В., ЯНОВСЬКИЙ М. І. Особливості змін когнітивних процесів при вагітності жінок..... 326
ТИЩЕНКО Л. В. Самоідентичність особистості як загальнопсихологічна проблема 299	ШВАЛБ Ю. М. Функції уяви у просторі життя особистості (рос.) 330
ХОРЖЕВСЬКА І. М. Характеристика професійного становлення особистості 304	ЩЕРБАН Т. Д., РАЙКО В. В. Відповідальність особистості як чинник готовності до професійної діяльності 335
ХОРЖЕВСЬКА І. М., ОЛЬХОВИК Є. Г. Дослідження стресового стану безробітного 308	ЯЗВІНСЬКА Е. С. Тілесний образ «я» як об'єкт психологічного дослідження (рос.) 342
ХОРЖЕВСЬКА І. М., ЦАРАПОРА В. В. Особливості професійної деформації особистості військових та міліціонерів 312	ЯНОВСЬКА Л. В. Совість як ведучий чинник розвитку індивідуальності (рос.) 347
ЦАРЬКОВА О. В. Методи емоційно-вольової саморегуляції психологічного стану студентів 316	ЯНОВСЬКИЙ М. І. Монтаж кінокадрів як чинник психологічного впливу на глядача (рос.)..... 352
ЦИХОНЯ О. С. Етико-психологічні аспекти дослідження уявлень про сексуальні стосунки у жінок з розладами особистості 321	ВІДОМОСТІ ПРО АВТОРІВ 362

ного и коммуникативного начал в жизни личности.

Сегодня можно признать, что воображение является тем процессом, который позволяет

личности выйти за рамки внешней детерминированности и наличных ситуаций. Это процесс, обеспечивающий порождающую функцию создания.

ШВАЛЬ Ю. М.

ФУНКЦИИ ВООБРАЖЕНИЯ В ПРОСТРАНСТВЕ ЖИЗНИ ЛИЧНОСТИ

В статье, на основе пространственной парадигмы, воображение рассматривается как одна из порождающих функций сознания, определяющее существование пространства «возможного» и предлагается модель его места в структуре жизнедеятельности индивида. Описывается три формы существования образов воображения в пространстве жизни личности: мечта, фантазия и метафора.

Ключевые слова: воображение, образ, возможное, жизнь, жизнедеятельность, мечта, фантазия, метафора.

SHVALB Y. M.

FUNCTIONS OF IMAGINATION IN THE SPACE OF A PERSON'S LIFE

In this paper, based on the spatial paradigm, imagination is seen as one of the generating functions of consciousness that determines the existence of space «possible» and a model of its place in the structure of the life of the individual. Describes three forms of existence of imagination in the space of a person's life: the dream, the fantasy and metaphor.

Keywords: imagination, image, best life, livelihoods, a dream, a fantasy, a metaphor.

Стаття надійшла до редколегії 04.03.2013 року.

УДК 159.947.24

ЩЕРБАН Т. Д.

Мукачівський державний університет

РАЙКО В. В.

Національна академія Державної прикордонної служби України імені Богдана Хмельницького

ВІДПОВІДАЛЬНІСТЬ ОСОБИСТОСТІ ЯК ЧИННИК ГОТОВНОСТІ ДО ПРОФЕСІЙНОЇ ДІЯЛЬНОСТІ

У статті розглянуто особливості взаємозв'язку психологічних феноменів «професійна готовність» та «відповідальність» у контексті формування професійної ідентичності. Виокремлено когнітивні і регулятивні процеси типів життєвих світів особистості, що детермінують механізм професійної готовності майбутнього фахівця. Здійснено аналіз впливу «вміння дати відповідь» на систему професійно-орієнтованих стратегій поведінки індивіда.

Ключові слова: готовність до професійної діяльності, професійна відповідальність, типи життєвих світів особистості.

Професійна готовність виражається передусім у тому, щоб оперативно приймати доцільні рішення у постійно мінливих соціальних умовах, беручи на себе відповідальність як за сам процес, так і за наслідки тих чи інших дій. Багатогранність розуміння психологічного концепту «здатність діяти відповідально» зумовлює диференціювання власної глибинної суб'єктивності відносно сприйняття навколишньої дійсності. Такий підхід у розумінні інтернального та екстернального типу світосприйняття дозволяє аналізувати комплексність чинників, які формують професійну ідентичність.

Вивчення чинників впливу на професійну готовність стає актуальним завданням як у дос-

лідженні вершин професійного акме, так і у здійснюваній щоденній діяльності фахівця. Ряд дослідників звертають увагу на дві групи таких чинників: зовнішні, що дають можливість досягнути професійної самореалізації через сприятливі умови, створені соціальними та професійними потребами суспільства, та внутрішні: професійне самовизначення, співвіднесення особистісних здібностей та особливостей з майбутнім обраним фахом, наявність цілей та їхня реалізація. Однак, визначальним чинником, який демонструє саме розвиток особистості, є професійна відповідальність.

Дослідження поведінки особистості, зорієнтовано і на професійне становлення, охоплює

широкі часові межі (минуле-майбутнє). Оскільки професійна готовність майбутнього фахівця та механізм стратегій досягнення професійних цілей формуються у період навчання особистості у вишу, то найбільш доцільним є вивчення її саме у студентському віці.

Мета дослідження – вивчити особливості взаємозв'язку понять «професійна готовність» та «відповідальність» у контексті поведінкових стратегій особистості.

Готовність фахівця до здійснення професійної діяльності розуміється нами як цілісний системний конструкт, реалізований через потреби і здібності, детерміновані суспільними вимогами до професії.

Дослідження проблеми психологічної готовності фахівця до діяльності у контексті вивчення розвитку професійної ідентичності знаходимо у роботах: Б. Ананьева, Г. Балла, О. Бодальова, Б. Братуся, Н. Волянук, В. Гордієнко, Є. Клімова, Л. Карамушки, С. Максименка, Л. Мітіної, Л. Снігур, Т. Яценко та ін. Так, професійно-особистісне зростання студента забезпечується через трирівневу «призму готовності»: морально-психологічну, змістовно-інформаційну та операційно-діяльнісну. На цьому наголошують Ю. Бабанський, Є. Бондаревська, В. Сластьонін. Вивчення змісту та структури психологічної готовності ведеться у рамках професійно-компетентнісного підходу такими психологами, як: І. Бех, О. Дубасенюк, В. Лозова, Н. Ничкало, С. Подмазін, О. Пруцакова та ін.

Однак, на сьогодні вивчення професійної готовності майбутнього фахівця потребує комплексного розгляду, оскільки і бачення успіху у професії все більше ускладнюється різнорівневими показниками. Аналітичною перспективою виступає вивчення питання відповідальності особистості як чинника готовності до професійної діяльності в аспекті формування атрибуції успіху, механізму цілепокладання, інтернально-екстернального світобачення «життєвих світів».

Більшість дослідників схиляються до думки, що проблему дослідження відповідальної поведінки варто, перш за все, вивчати з позиції структурування вже наявних теоретико-методологічних підходів. Так, зокрема виявлення структури і функцій відповідальності досліджується В. Бодровим та О. Луценко [2; 3]. Детермінацію змін особистісних якостей під впливом наміру «чинити відповідально» вивчали Л. Дементій та М. Муконіна. К. Муздабаєв характеризує відповідальнісно-смыслову сферу особистості як особливу форму контролю за успішністю працівника [9].

Особистісні якості, що характеризують концепт «відповідальність», науковцями об'єднано у такі групи [10, с. 396]:

1. Перша група – риси характеру, що відображають відношення особистості: до праці (працьовитість, сумлінність, активність та ін.), до колективу й окремих людей (доброта, чуйність, вимогливість, тактовність, обов'язковість, принциповість та ін.), до самого себе (самокритичність, впевненість, самоконтроль, акуратність та ін.).
2. Друга група – риси характеру, що проявляються у поведінці: моральні (чесність, обов'язковість, порядність, справедливість та ін.), вольові (наполегливість, рішучість, спритність та ін.), емоційні (спокій, сміливість, стійкість, тривожність та ін.).
3. Професійні якості (знання, навички, досвід, уміння, ерудиція).
4. Інтегральні властивості особистості й індивіда (здоров'я, працездатність, інтелект та ін.).

А. Ткачов зазначає: «Під професійною відповідальністю розуміється властивість особистості, що відбиває ставлення суб'єкта до її змісту і результатів, до інших суб'єктів і самого себе у процесі праці» [15, с. 395].

Ряд авторів (М. Берулава, Є. Ільїн, В. М'ясищев) відмічають, що професійна відповідальність здебільшого пов'язана з такими феноменами, як локус контролю та успішність у системі професійної діяльності. Розвиваючи її, в особистості з'являються навички прогнозування і цілепокладання; формування життєвих і професійних планів у найближчому і віддаленому майбутньому; вольові якості майбутніх фахівців; верифікується ціннісно-мотиваційна позиція.

У процесі дослідження готовності особистості до майбутньої діяльності, Ф. Хайдер з'ясував, що причинний аналіз учинків безпосередньо пов'язується з відчуттям відповідальності індивіда та локалізується на трьох рівнях: 1) безпосередність (просторова близькість) – опосередкованість (просторова віддаленість); 2) можливість передбачити результат; 3) навмисність (інтенціональність) здійснюваних учинків.

Залежно від того, чи передбачувані дії чи дії навмисного характеру, особистості приписують той чи інший рівень відповідальності. Однак, якщо розглядати атрибуцію відповідальності у контексті вивчення феномену професійного успіху, то, на нашу думку, такий погляд на відчуття відповідальності має дещо функціональний ухил, у той час, як цілісна характеристика суб'єкта інтернальності не враховується зовсім. Мається на увазі розгляд не тільки самого процесу атрибутування результатів професійної діяль-

ності, а й того індивіда, який приписує причину діяльності та того, якому вона приписується. Як слушно зауважує А. Налчаджян, наявність цінностей в особистості є прямо пропорційним відчуттю відповідальності – «відповідальність виникає лише після того, коли вже виникли чи існують цінності і соціальні норми» [7, с. 153].

Так, Е. Фром зауважує, що слово «відповідальність» утратило свій початковий зміст і використовується звичайно як синонім обов'язку. Обов'язок – поняття зі сфери несвободи, тоді як відповідальність – поняття зі сфери свободи [11]. Різноманітність зовнішніх і внутрішніх аспектів «уміння дати відповідь» у подальшому впливає на систему вибору професійно-орієнтованих стратегій поведінки індивіда загалом та уявлення успіху у конкретизованій діяльності як такого зокрема.

Зазначений когнітивно-емоційний динамічний підхід до розуміння процесів становлення професійної ідентичності доповнюється встановленням типу життєвого світу особистості, що дозволяє прогнозувати успішність у досягненні цілей та самий характер цілей, що ставляться. Для цього необхідно з'ясувати, як відповідальність породжує певний тип атрибуції у «різних особистостей».

Якщо брати за основу широке визначення відповідальності, наведене К. Абульхановою як «самостійне, добровільне здійснення необхідності у рамках та формах, що визначені самим суб'єктом», а далі «виступає як ідеальне мисленнєве моделювання суб'єктом відповідальної ситуації, її меж та рівня складності, а потім – практичне здійснення» [1, с. 67], то постає ряд питань, на які ми у нашому дослідженні спробуємо дати відповідь:

1. Чи існує типологія, за якою можна визначити складність життєвого світу і, як наслідок, дослідити, як вказаний індивід атрибує складність змодельованої професійної ситуації, у якій доведеться діяти відповідально?
2. Чи можна певним чином прослідкувати динаміку (ріст) векторної зміни «зовнішній ↔ внутрішній локус контролю» і причини, що зумовлюють наступні атрибуції особистості стосовно професійної діяльності та цілей, які вона ставить перед собою?
3. Як атрибути відповідальної поведінки впливають на формування професійної готовності у цілому?

Питання життєвої стратегії коротко можна охарактеризувати як індивідуальну організацію, постійну регуляцію ходу життя у співвідношенні з цінностями особистості та її індивідуальною спрямованістю [1, с. 69]. Це – цілісність вибору,

визначення та реалізація цінностей, потенційно спрямована на успішну реалізацію життєвого плану. Однак, зміни (перепони), що можуть траплятися на шляху людини, не повинні підштовхувати її до втечі від відповідальності, а навпаки – сприйматись як рушійний компонент світотворчості.

Слід зазначити, що гіпотеза В. Дружиніна «визнає» соціальний вплив на певний «варіант життя» як цілісну психологічну характеристику індивідуального буття, що визначається типом відношення до світу, – тобто фактично у дечому співзвучна зі «сценаріями життя» за Е. Берном (спрямованість сценарію на певну індивідуальну розв'язку та підтримка з боку батьків). «Існують незалежні від індивіда, вироблені людством та відтворені у часі варіанти життя. Людина залежно від конкретних обставин може обрати той чи інший варіант, проте варіант може бути їй нав'язаний. Ступінь свободи індивіда і міра тиску на нього зовнішнього світу – соціального середовища – залежать від конкретних історичних умов» [5, с. 12].

Однак, навіть враховуючи таку фатальність у типологізації особистості, автор допускає можливу зміну варіанту життя, де не останню роль якраз і відіграє вміння опинитися перед питанням вибору, вмінням чинити відповідально.

Спробуємо співставити декілька досліджень варіативності життєвих світів (Е. Берн, В. Василюк, Т. Титаренко, К. Хелкана), які, на нашу думку, найбільшою мірою виступають основою чи навпаки – є наслідковим механізмом атрибуції відповідальності (табл. 1.) [4; 14]. Якщо поглянути на сформовану типологію, то можна прослідкувати тенденції:

- 1) «первинна» конформність, як спосіб адаптації до життєвих обставин з ускладненням життєвого сценарію, повинна переростати в усвідомлення можливості робити самостійний вибір. І, якщо на першому етапі вона є вкрай потрібною для ефективної взаємодії у світі, то у подальшому з розвитком – «застрявання» на ній призводить до викривлення поняття відповідальності. Звідси варто підходити до питання професійної готовності не тільки як до етапу, що характеризується адаптацією до професії, а й до такого, що здатний орієнтувати особистість у процесі професійного самовизначення;
- 2) динамічно розвинена професійна здатність «брати на себе обов'язок за вчинок» рухається по смислового ланцюгу: адаптація – самоусвідомлення – воля – самоцінність;
- 3) навіть найбільш складно – організований світ піддається варіативності, оскільки несе у собі потужне мотиваційне ядро, здатне дола-

Типології життєвих світів

Автор	Стратегії поведінки			
	I	II	III	IV
Вікова періодизація формування сценарію за Е. Берном	<i>Початок формування життєвого сценарію:</i> 1–4 роки	<i>Вирішення, яким буде сюжет сценарію:</i> 4–7 років	<i>Завершення формування сценарію, додавання певних деталей:</i> 7–12 років	<i>Перегляд сценарію і надання йому більш реальних рис:</i> 12 років – підлітковий вік
Типологія життєвих світів за Ф. Василюком	<i>Інфантильний:</i> зовнішньо легкий і внутрішньо простий світ, що відображається у миттєвому задоволенні потреб	<i>Реалістичний:</i> внутрішньо простий і зовнішньо складний світ, виявляється в «опредмечуванні» свого життя. Кредо: багато діяти, щоб досягти у майбутньому задоволення.	<i>Ціннісний:</i> внутрішньо складний і зовнішньо легкий, базується на внутрішній цілісності. Головний принцип – принцип цінності.	<i>Творчий:</i> внутрішньо складний і зовнішньо важкий. Основа світу – втілення свого екзистенційного призначення
Типологія дисгармонійних світів за Т. Титаренко	<i>Егоцентричний:</i> несуперечливий, монолітний, цілісний, синкретичний. Варіанти дисгармоній: демонстративний чи надімпульсивний тип Старший дошкільний вік	<i>Конформний:</i> диференційований, багатомірний, об'ємний. Варіанти дисгармоній: екстравертований та нестійкий тип. Молодший шкільний вік	<i>Нормативний:</i> конвенційний, «правильний», ірраціональний, сумлінний. Варіанти дисгармоній: психастенічний і сенситивний тип. Підлітковий вік	<i>Регулятивний:</i> моральний, релятивний. Варіанти дисгармоній: гіпертимний та інтровертований тип. Старший підлітковий та юнацький вік
Стадії морально-відповідального розвитку К. Хелкана	<i>Об'єктивна відповідальність.</i> Відсутнє прийняття і розрізнення внутрішньої і зовнішньої причинності. Конформність стосовно зовнішніх правил	<i>Гетерономна (суб'єктивна) відповідальність та автономна суб'єктивна відповідальність.</i> Менша значущість результатів; негативні наміри особистості визнаються керівними. У подальшому викристалізовується поведінка індивіда, незалежна від навколишніх людей чи груп. Набір як центральний елемент діяльності	<i>Відповідальність як соціальна повинність.</i> Почуття обов'язку, індивідуальної свободи. Людина як носій правил певної соціальної культури	<i>Перехідна (відносна) відповідальність та обґрунтована відповідальність.</i> Співзалежність самоусвідомлення та використання норм відповідно до намірів. Внутрішня відповідальність як головний критерій оцінки рівня моральної зрілості. Моральна автономія у прийнятті рішень.

ти кризи та дисгармонії. Однак, без розвитку відповідальності загалом, професійної зокрема, неможливе усвідомлене проходження етапів перетворення спонукань на мотив.

Так чи інакше, будь-яка періодизація ставить перед дослідниками у подальшому питання: як можна прослідкувати виникнення того чи іншого світу, як працює сам механізм подальшого ускладнення світів, як зовнішня соціально-конформна відповідальність переростає у внутрішню відповідь чи, навпаки, супроводжується втечею від відповідальності, як зовнішня атрибуція переростає у внутрішню.

Кожен етап відіграє важливу роль у процесі становлення як особистості загалом, так і професійної ідентичності зокрема, проте не визначає його з фатальною безвихіддю. «Центральна проблема особистого життя – чи зможе особистість стати суб'єктом власного життя. Особистість як суб'єкт життя – це ідея про індивідуально-активну людину, що будує умови життя та своє ставлення до нього» [1, с. 28].

Вивчення відповідальності особистості, як основного чинника готовності до професійної діяльності, безпосередньо пов'язане з дослідженням локусу контролю. Науковцями доведено (А. Налчаджян, Х. Хекхаузен), що екстернальність чи інтернальність прямо пропорційні до відчуття успіху у професійній діяльності. На нашу думку, вміння студента трактувати причинно-наслідкові події формує у нього концептуальне бачення процесу і змісту професійного самовизначення. Біфуркаційною точкою формування діяльнісного мотиву та обраних інструментів

досягнення цілей виступає саме локус контролю. На емпіричному рівні вивчення цього феномену ми застосували методіку дослідження рівня суб'єктивного контролю (далі – РСК) Є. Бажина, Є. Голінкіної, О. Еткінда.

Процедура дослідження за методикою РСК реалізовувалась на 180 досліджуваних, якими стали студенти 1-х та 5-х курсів Мукачівського державного університету спеціальностей: «Практична психологія» «Менеджмент», «Фінанси і кредит», «Технологія та конструювання виробів зі шкіри», «Технологія та конструювання швейних виробів». Результати порівняння отриманих даних подаються на рис. 1.

Як видно, істотно відрізняються від норми ($X_{\text{норм}}=5,5$) шкали: Із, Іс, Ім $X_{\text{ср.}}=3,81$. Екстернальна орієнтація за шкалою Із $X_{\text{ср.}}=4$ ($\sigma=1,20$) свідчить про загальний низький рівень суб'єктивного контролю. Студенти-першокурсники переважно не вважають себе здатними контролювати події, ситуації, власне життя.

У студентів 1-го курсу спостерігається достатній рівень ідентифікації своїх досягнень за критеріями успішності у сім'ї, що у свою чергу, стимулює до інтернального типу сприйняття відповідальності у сфері сімейних стосунків ($I_c X_{\text{ср.}}=6,28$ ($\sigma=1,65$)).

Низьким показником характеризується шкала Ім $X_{\text{ср.}}=3,81$ ($\sigma=1,26$). Це можна тлумачити як недостатню віру у власне вміння активно формувати своє коло спілкування. За таких умов досліджувані не використовують наявних соціальних ресурсів, не отримують необхідну соці-

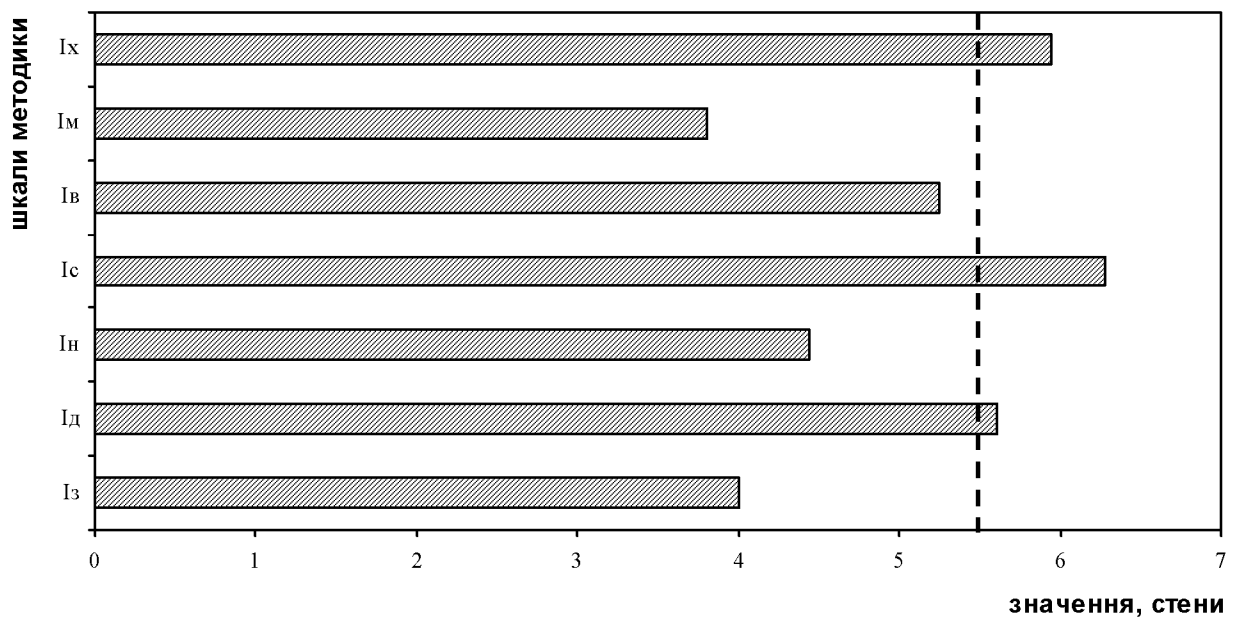

Рис. 1. Показники за методикою РСК студентів 1-го курсу

альну підтримку, джерелом якої є саме міжособистісні стосунки. Схильність вважати свої відносини результатом дії своїх партнерів призводить до дисгармонії у розумінні власної самоцінності, досягнень, успішності загалом, що негативно впливає на готовність до професійної діяльності.

Середні показники суб'єктивного рівня відповідальності наводяться на рис. 2.

Як бачимо, студенти випускних курсів виявляють досить значні відхилення від норми за шкалами: Із $X_{\text{сер.}}=3,76$ ($\sigma=1,03$), Ін $X_{\text{сер.}}=3,48$ ($\sigma=1,20$), Ів $X_{\text{сер.}}=3,67$ ($\sigma=1,26$). Шкала Із є стрижневою у цій методиці. Порівняно з першим курсом, спостерігається зниження загального рівня інтернальності, що, як правило, тягне за собою дисгармонію у цілісному механізмі цілепокладання, мотивації, самоідентифікації.

Шкала інтернальності у галузі неуспіху також характеризується досить низьким рівнем. Фактично, саме ці дані є «чистими показниками» атрибуції успіху. Значення Ін характеризує досліджуваних як таких, що схильні приписувати відповідальність за неуспішні події іншим людям чи вважати їх результатом невезіння. А це, у свою чергу, не дозволяє повноцінному формуванню Я-успішного як у загальному, так і у професійному контексті.

Шкала Ів визначає інтернально-екстернальний вектор, що складається у контексті виробничих відносин. Тут прослідковується логічний зв'язок з двома вище описаними шкалами, оскільки низький показник значень за даною шкалою характеризує схильність студентів 5-го курсу

су приписувати більш важливе значення зовнішнім обставинам: керівництву, товаришам по роботі, везінню-невезінню.

Отже, на основі отриманих результатів, можна зробити висновок про те, що у студентів старших курсів спостерігається значний зсув у напрямку екстернального контролю, що у цілому негативно позначається на формуванні рівня відповідальності та тягне за собою неготовність особистості до розвитку професійно-важливих якостей майбутніх фахівців.

Прояв відповідальності на рівні професійної діяльності безумовно є відбитком особистісно-сформованої позиції вміння чинити відповідально. Говорячи про типологію життєвих світів індивіда, помічаємо й певну модифікацію у вчинкових намірах, що ведуть до морально-відповідального вибору. Цей факт пояснюється не тільки онтогенетичним розвитком особистості, він підтверджує модифікації, детерміновані типологічно, відповідно до особливостей об'єкта і засобів професійної діяльності, оскільки професійні задачі різного рівня складності вимагають від майбутнього фахівця відповідного «внутрішнього росту». Звідси, суб'єктна міра професійної готовності детермінована індивідуальним досвідом професійної діяльності. Відображення індивідуальної міри оволодіння і реалізації соціально-історичного та соціально-типового виявляється у готовності особистості до здійснення професійної діяльності на певному рівні життєвого світу. Таким чином, професійна готовність інваріативна за структурою, типова у відображенні своїх функцій та варіативна відносно індивідуального прояву.

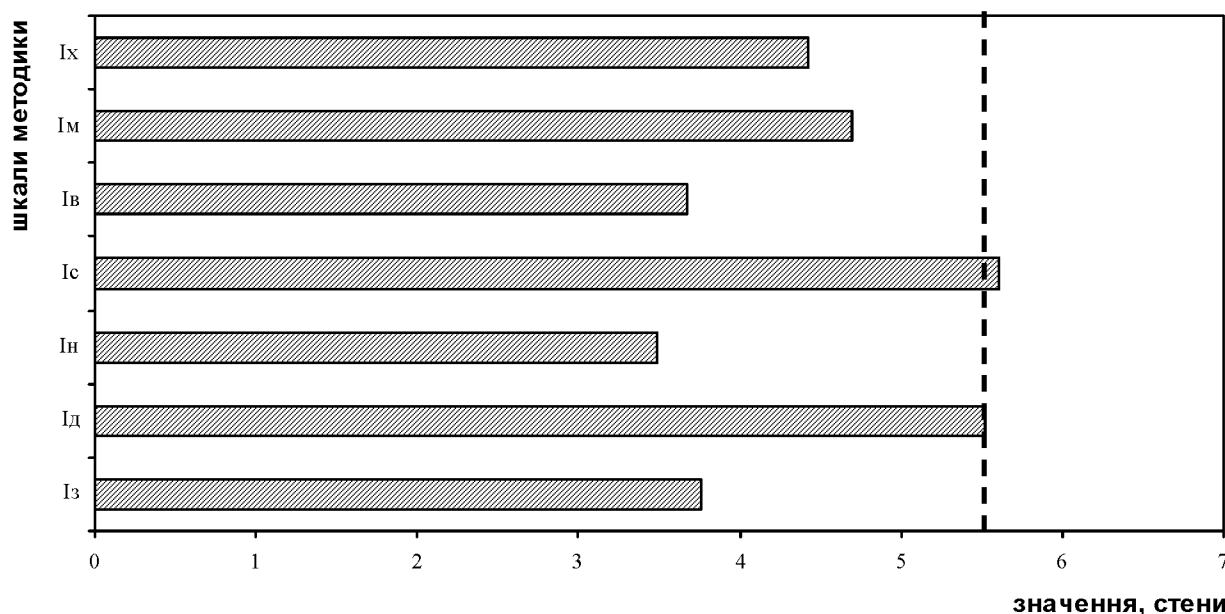

Рис. 2. Показники за методикою РСК студентів 5-го курсу

Загалом, проведений теоретичний аналіз значених емпіричних досліджень, що стосуються теми відповідальності особистості, підтверджує той факт відношення особистості до виконуваної діяльності, який, у свою чергу, є прямо пропорційним ступеню усвідомлення індивідом обов'язків й оволодіння усвідомленими завданнями у процесі формування готовності до професійної діяльності.

Отже, орієнтуючись на дослідження феномену відповідальності вітчизняних та зарубіжних науковців зроблені такі висновки: процес якісного становлення суб'єкта професійної діяльності та розвиток його професійного майбутнього багато у чому залежить від розвитку рівня відповідальності, представленої окремо у певному життєвому світі. Саме тому професійна відповідальність забезпечує можливість майбутньому спеціалісту свідомо і цілеспрямовано організувати власний розвиток професійного простору, формувати професійну життєдіяльність у контексті взаємодії з різними ситуаційними обставинами й особистісними пріоритетами.

Проведене дослідження не вичерпує всіх аспектів означеної проблеми, тому подальші наукові пошуки будуть спрямовані на розробку програми розвитку відповідального ставлення особистості як чиннику готовності до професійної діяльності.

Список використаних джерел

1. Абульханова-Славская К. А. Стратегия жизни / К. А. Абульханова-Славская — М.: Мысль, 1991. — 299 с.
2. Бодров В. А. Психологические исследования проблемы профессионализации личности / В. А. Бодров // Психологические исследования проблемы формирования личности профессионала / Под ред. В. А. Бодрова. — М.: Ин-т психол. АН СССР, 1991. — С. 3—26.
3. Бодров В. А. Профессиональная ответственность как психологическая категория субъекта деятельности / В. А. Бодров, А. Г. Луценко // Психологические исследования проблемы формирования личности профессионала / Под ред. В. А. Бодрова. — М.: Ин-т психологии АН СССР, 1991. — С. 157—167.
4. Василюк Ф. Е. Психология переживания: Анализ преодоления критических ситуаций / Ф. Е. Василюк — М.: Издательство Московского университета, 1984. — 200 с.
5. Дружинин В. Н. Варианты жизни: Очерки экзистенциальной психологии / В. Н. Дружинин — М.: Per Se, 2005. — 135 с.
6. Муздыбаев К. Психология ответственности / К. Муздыбаев // под ред. В. Е. Семенова. — Л.: Наука, 1983. — 239 с.
7. Налчаджян А. А. Атрибуция, дисонанс и социальное познание / Альберт Налчаджян. — М.: Когито-Центр, 2006. — 413 с.
8. Савчин М. В. Психология відповідальної поведінки: [монографія] / М. В. Савчин. — Івано-Франківськ: Місто НВ, 2008. — 280 с.
9. Титаренко Т. М. Життєвий світ особистості: у межах і за межами буденності / Т. М. Титаренко — К.: Либідь, 2003. — 376 с.
10. Ткачов А. В. Проблема професійної відповідальності особистості в психології / А. В. Ткачов // Проблеми екстремальної та кризової психології: зб. наук. праць / гол. ред. Перелигіна Л. А. — Харків: УЦЗУ, 2010. — Вип. 8. — С. 395—400.
11. Фромм Э. Бегство от свободы / Э. Фромм. — 2-е изд. — М.: Прогресс: Универс, 1995. — 253 с.

ЩЕРБАН Т. Д. РАЙКО В. В.

ОТВЕТСТВЕННОСТЬ ЛИЧНОСТИ КАК ФАКТОР ГОТОВНОСТИ К ПРОФЕССИОНАЛЬНОЙ ДЕЯТЕЛЬНОСТИ

В статье рассмотрены особенности взаимосвязи психологических феноменов «профессиональная готовность» и «ответственность» в контексте формирования профессиональной идентичности. Выделены когнитивные и регулятивные процессы типов жизненных миров личности, детерминирующих механизм профессиональной готовности будущего специалиста. Осуществлен анализ влияния «умение дать ответ» на систему профессионально-ориентированных стратегий поведения индивида.

Ключевые слова: готовность к профессиональной деятельности, профессиональная ответственность, типы жизненных миров личности.

SERBAN T.D. RAJKO V.V.

RESPONSIBILITY OF THE INDIVIDUAL AS A FACTOR OF PROFESSIONAL READINESS.

In the article the peculiarities of relationships between psychological phenomena «professional commitment» and «responsibility» in the context of professional identity are reviewed. Singled cognitive and regulatory processes of the individual types of life-worlds that determine the mechanism of professional readiness of future specialists. The analysis of the influence of «ability to respond» to the system of professionally-oriented strategies of individual behavior.

Key words: professional readiness, professional liability, types of life-worlds of the individual.

Стаття надійшла до редколегії 21.02.2013 року.